

Адамович Сергій Васильович

д.і.н., професор

Прикарпатський національний університет імені В.Стефаника

АГРАРНЕ ПИТАННЯ В СОЦІАЛЬНІЙ ПОЛІТИЦІ

ОУН-УПА в 40-50 рр. ХХ ст.

У статті проаналізовано аграрне питання в соціальній політиці ОУН і УПА. Автор обґрунтовує, що українські націоналісти в 40-50- рр. ХХ ст. дбали про соціальне визволення селян, виступали за наділення їх поміщицькою та колгоспною землею, планували всебічну підтримку зі сторони держави в першу чергу середніх приватних господарств. ОУН не обмежувала форми власності на землю, але допускала державне втручання для уникнення економічної експлуатації українців земельними латифундистами. Після окупації західноукраїнських земель СРСР у 1944 р. ОУН-УПА сконцентрувала зусилля для боротьби проти запровадження колгоспного устрою на селі.

Ключові слова: Організація українських націоналістів, Українська повстанська армія, селяни, аграрна політика, індивідуальне селянське господарство, радянська влада, колгоспи.

ОУН довелося як під час Другої світової війни, так і в умовах післявоєнного опору радянській карально-репресивній системі впроваджувати свої ідеологічні засади в життя та брати на себе організацію суспільного та соціально-економічного життя українських земель. У працях І.Андрухів, В.Барана, В.В'ятровича, І.Біласа, О.Малярчука, І.Патриляка, О.Рубльова і Ю.Черченка, М.Сеньківа, Г.Стефанюк, Б.Яроша на основі широкої джерельної бази проаналізовано діяльність ОУН-УПА та хід радянзації західноукраїнського регіону в 40-50-х рр. ХХ ст. Натомість автор у статті прагне проаналізувати бачення ОУН-УПА шляхів вирішення аграрних проблем українців та соціальну політику українських націоналістів на селі.

Згідно з постановами Першого конгресу 1929 р. ОУН намагалася всебічно опанувати політичне, культурне, господарське життя народу й усувала політичний плюралізм. Антидемократичний характер і свою критику

українських демократичних партій періоду революції в Україні 1917-1921 рр. ОУН виводила з їхніх невдач. На світогляд і програму ОУН мала вплив також криза демократії в країнах Західної Європи після Першої світової війни і поширення тоталітарних режимів.

Відзначимо, що окремий розділ програмових засад новоутвореної ОУН присвячувався аграрній політиці. У ньому наголошувалося на роздачі селянам під державним контролем поміщицьких земель без викупу, підтримці середнього сільського господарства, яке було б побудоване на праві приватної земельної власності, обмеженому державною регуляцією вільної продажі й купівлі землі. Націоналісти обіцяли «всебічно сприяти інтенсифікації селянських господарств та пристосуванню їх до ринків, підтримувати розвиток сільськогосподарської кооперації, уділювати сільському господарству дешевого продукційного кредиту і... дбати про агрокультурну й агроосвітню справу та про забезпечення хліборобської продукції державним забезпеченням». Аграрне перенаселення мали регулювати шляхом переміщення «селянських рештків у національній продукції та відповідно проведеної колонізації» [6, с.106].

Крім того, в розділі «Соціальна політика» «Устрою ОУН» окремо наголошувалося, що у хліборобських підприємствах будуть утворені ради працівників як представницькі органи для полагодження справ працівників у взаємовідносинах їх з професійними спілками, працедавцями та державою [6, с.108].

Після зустрічі віч-на-віч з населенням підрадянської України діячі ОУН усвідомили вузькість, а деякою мірою й непридатність окремих світоглядних засновків їхньої програми і зрозуміли невідкладну потребу її поширити і пристосувати до нових обставин. Всі ті зміни у програмі ОУН були кодифіковані на III великому надзвичайному зборі ОУН в серпні 1943 р. Схвалена на зборі нова програма ОУН показала еволюцію, яку ОУН як політична організація пройшла від своєї першої програми 1929 р. до нової, схваленої під час німецької окупації України. Це було повернення ОУН на позиції українського демократичного націоналізму, який у центрі своєї

програми ставив національне, політичне та соціальне визволення своєї нації і рівночасно давав гарантію рівних громадських прав усім мешканцям України, незалежно від національності, раси чи релігії, прагнув до співпраці та приязних взаємин з іншими народами на принципі взаємопошанування та невтручання у внутрішні справи інших [12].

У «Програмних постановах» III Надзвичайного Великого Збору ОУН (б) 21–25 серпня 1943 р., які врахували тогочасну суспільно-політичну ситуацію та геополітичні зміни в світі, не було забуто й соціальне питання. Там проголошувалося, що «Українська Народня влада спрямує всі економічні ресурси та всю людську енергію на побудову демократичного державного порядку, справедливого соціального ладу, на економічне будівництво країни та культурне піднесення народу» [8].

Однак суттєвих змін аграрна політика ОУН порівняно з 1929 р. не зазнала. У постановах наголошувалося, що за національне й соціальне визволення, за новий державний порядок та новий соціальний лад у лавах ОУН борються українські селяни, робітники та інтелігенти. Цілями їх боротьби в аграрній сфері визначалося «знищення большевицької й німецької експлуаторської кріпацької системи в організації сільського господарства». ОУН визнавала, що «земля є власністю народу», відмовлялася «накидувати селянам однієї форми користування землею» і допускала індивідуальне та колективне користування землею в залежності від волі селян. Одночасно оунівці виступали за безплатну передачу селянам західних українських областей всіх поміщицьких, монастирських та церковних земель [11]. На думку дослідниці Г. Стефанюк, у соціально-економічній сфері оунівці використали класичну соціал-демократичну схему: держава мала утримувати за собою стратегічно важливі сектори економіки та соціальної сфери, не допускати різкої майнової диференціації й свавілля бюрократії [13, с.86].

У листівці «За що бореться Українська Повстанська Армія», яка була видана Головною командою УПА в липні 1943 року, зазначалося, що армія відстоює: «новий справедливий лад і порядок в Україні без панів, поміщиків,

капіталістів та большевицьких комісарів...». Під «справедливістю» розумілася господарська схема, яка увібрала в себе найкращі елементи капіталістичної та соціалістичної форм ведення господарства. В іншому зверненні УПА «Хто ми і чого хочемо» вказувалося: «Хочемо, щоб український селянин міг вповні користуватися плодами своєї землі і праці... Хочемо приватної середньої власності.... А отже, в уявленнях повстанців «справедливий лад», або своєрідний «третій шлях», виступав золотою серединою господарського устрою [8].

Масштабне втілення соціальної політики на селі націоналісти розпочали на Волині. Одним із конкретних кроків у справі вирішення земельного питання стало підписане Климом Савуром «Розпорядження в земельній справі Головної Команди Української Повстанської Армії, як найвищої і одиноко-суверенної влади на звільнених землях України з дня 15. VII. 1943 р.». Зокрема, у підпункті «а» другого пункту «Розпоряджень» було зазначено: «Касується засадничо колгоспна система, запроваджена більшовиками, і впроваджується приватна селянська власність», а підпункт «б» проголосив: «Всі землі бувших власників землі (фільварків) і землі польських колоністів переходять на власність українських селян». Процес розподілу земельних наділів, згідно з «Розпорядженнями», мали проводити місцеві громадські управління, затверджені УПА, та земельні комісії, обрані громадськими зборами.

Щодо встановлення розмірів ділянок, то тут розглядалася передусім можливість родини обробляти землю. А ті, хто прагнув залишатись у колгоспах, мали будувати своє колективне господарювання вже на артільних принципах, тобто земля перебувала у власності громади. Згідно з наказом Кліма Савура, передбачалося до 30 серпня 1943 р. усі землі розділити, зорати та засіяти. Ці рішення Головної Команди спрямовувалося також на заохочення українців до вступу в УПА як до військово-політичної структури, що надала їм землю, а також до створення сировинних ресурсів для всенародної боротьби проти окупантів [9].

Сьогодні достеменно відомі факти виділення повстанцями землі селянам. Збереглися документи на право власності. Це анкетні листки, до яких заносилися прізвище, ім'я, рік народження, національність, стан родини (із позначкою кількості працездатних) та кількість землі, яку селянин вже мав на момент складання анкети. Там само позначалося, яка площа землі надана повстанцями, обов'язково вказувалася її якість, окреслювалися межі наданих земель [8].

До зими 1943 р. на території однієї лише ВО «Заграва» земельна референтура УПА видала безземельним і малоземельним селянам 1106 актів наділу землі з фільварків і колишніх польських колоній, в тому числі 483 акти наділу було видано в Костопільському надрайоні та 623 в Сарненському надрайоні [5]. Навіть у розвідзведеннях червоних партизанів із занепокоєнням відзначалось, що «на всій Україні, звільненій УПА, ліквідовуються остаточно колгоспна система і передається частина власності селянам, всі землі колишніх польських колоністів переходять у власність українських селян. Поділ землі здійснюють місцеві управи затверджені УПА» [10, с.162]. Згадка про надання від командування повстанців іменних актів на володіння землею міститься також у доповідній записці тодішнього керівника УРСР М. Хрущова Генеральному секретареві ВКП(б) Й. Сталіну від березня 1944 р., в якій перший запропонував уживати драконівські заходи боротьби зі збройним опором населення [9].

Структури ОУН-УПА брали на себе й обов'язок допомоги потребуючим селянам. У вказівках проводу ОУН місцевим адміністраціям про організацію господарської діяльності від травня 1943 р. зазначалося, що Відділ суспільної опіки «організує допомогіві комітети по селах. Допомагає родинам, майно котрих знищено окупантами. Допомагає тим родинам, котрих член родини згинув в боротьбі з окупантами. Для цього робить збірки: грішми, збіжжям, одягом і ін. Організує поміч при польових роботах, забезпечує паливо і т. п. Організує санітарні пункти для несення помочі населенню» [13, с.88].

З другої половини 1944 р. ОУН-УПА втратили можливість запроваджувати власну аграрну політику і перейшли від конструктивної роботи

з побудови власної економічної системи до деструктивної роботи зі знищення ворожої. На цьому етапі на перше місце виступила антиколгоспна боротьба та ліквідація активістів радянського режиму. Одним із принципових питань, винесених на перший план, стало завдання не допустити поширення комуністичних ідей серед селянських мас та захистити українців від соціального закабалення в колгоспах.

Висвітлення антисоціальної політики радянської влади на селі стало невід'ємною складовою агітаційно-пропагандистської діяльності ОУН. Так, у повстанця Миколи Максимчука було вилучено листівки, які поширювалися у с. Кулачківці Снятинського району Станіславської області та викривали хиби колгоспного устрою в Україні. Зокрема, у листівці «Селяни» значилося: «сталінські окупанти приготують для вас колгоспне ярмо. Не йдіть до колгоспів. Мужньо протиставляйтесь теророві НКВД». У іншій листівці упівці наголошували на колоніальному становищі України в складі радянської імперії. У ній значилося: «Четверта п'ятирічка закріплює колоніальне становище України. Сталінські вельможі хочуть так господарювати в Україні, як господарюють в Африці капіталістичні грабіжники. Геть колоніальний грабіж України! На боротьбу зі сталінською п'ятирічкою! Хай живе український народ – вільний господар своїх багатств». Ще в одному пропагандистському документі оунівці зауважували, що Україна є сировинною базою і ринком збуту для російської промисловості і розкривали зміст колоніального статусу України: «Сталінські імперіалісти запланували ограбити з України для своїх імперіалістичних цілей 9,7 мільйонів тонн чавуну, 8,8 мільйонів тонн сталі, 36,1 мільйон тонн вугілля, 325 тисяч тонн нафти і весь хліб» [1].

Натомість станичний села Сваричів Рожнятівського району Станіславської області Михайло Рибчак поширював серед мешканців навколишніх сіл ряд листівок, які були спрямовані не лише на селянство, а й на інші категорії населення і розкривали кабальну політику СРСР («Червоноармійці», «Українські робітники», «Українська інтелігенція»). Зокрема, в листівці до робітників сваричівські оунівці закликали їх включитися

в єдиний революційно-визвольний фронт українського народу за Українську самостійну соборну державу і пропонували наступні дії: «Знищуйте стахановців – продажних агентів сталінської імперіалістичної кліки! Зривайте соцзмагання! Саботуйте працю на виробництві!». Натомість у листівці, яка присвячувалася українській інтелігенції, закликали виховувати українську молодь «як славних і умних людей української нації» [2].

Крім агітаційної роботи проти колективізації на селі, націоналісти намагалися підірвати господарську базу колгоспів і використовувати їх ресурси для забезпечення продовольчих потреб підрозділів УПА. Так, завдяки впливу упівців 8 центнерів зерна з відома завідувача відділення радгоспу «Коломия» у с. Кам'янка Велика Коломийського району Станіславської області було передано селянами на потреби повстанців. Бригадир цього радгоспу Михайло Масюк роздав самовільно в рахунок оплати праці робітникам без дотримання норм і розрахунків 571 сніп зерна, а мешканці села потягнули додому більше 500 кг зерна і 1471 необмолочений сніп жита і ячменю. Крім того, в ніч з 17 на 18 серпня 1947 р. повстанцями в радгоспі було спалено хліб заскиртований на площі 72 га, 1 скирту сіна вагою 25 тонн, молотилку і віялку (збитки від пожежі оцінювалися у 366 тис. 683 рублі) [3, арк.137-138, 171, 405, 460].

Акцент упівців у своїй діяльності на захист інтересів селянства оцінювало і радянсько-партійне керівництво. Причину «живучості» збройного підпілля ОУН-УПА керівництво обласних силових структур вбачало в «куркульському елементі», який, «крім участі в оунівських бандах і активної пособницької діяльності, забезпечує бандитів продуктами харчування, одягом, транспортом і т.п., шляхом залякування основної маси сільського населення, змушуючи їх надавати ОУН-УПА матеріальну допомогу». У зв'язку з цим Міністерство внутрішніх справ у березні 1946 р. провело акцію з виселення «куркулів» та «бандпособників». Згідно з наказом начальника УМВС, виселення переслідувало мету «нанесення оперативного удару по куркульству і припинення їх ворожої діяльності, як головної опори ОУНівських банд на селі» [4, с.229]. Кульмінаційного моменту депортація сягнула восени 1947 р.: станом

на 26 жовтня цього ж року було виселено (за винятком Закарпатської області) у віддалені райони СРСР 26 332 родини, або 77 791 особу [7, с.206].

Ліквідація індивідуального селянського господарства викликала з боку ОУН та УПА акції насильства проти окремих представників колгоспного, партійного й радянського активу. Так, у 1948 р. лише в Ровенській області було зафіксовано 85 “бандпроявів”, під час яких убито 12 голів колгоспів, 22 членів правління і бригадирів, 29 рядових колгоспників. В одному з документів, вилучених Гощанським райвідділом МДБ цієї ж області в районного провідника ОУН Кайдаша, місцевих жителів застерігали: «Всі ті, хто уже записався в колгоспи, повинні негайно покинути їх, а ті, які живуть індивідуально, не дивлячись ні на які більшовицькі репресії, повинні стояти на своєму – ні колгоспам... У випадку невиконання цього наказу, повстанська армія застосує каральні заходи проти тих, хто вступив у колгосп, і покарає їх карою смерті і ліквідацією майна, як ворогів українського народу» [7, с.208].

До середини 50-х рр. ХХ ст. УПА чинило активний опір насильницьким діям партійних і державних органів на селі. «Більшовицькі гнобителі, – зазначалося в одному з документів підпілля, – засуджують колгоспників до багаторічного ув’язнення за кілька колосків, що їх вони відважуються зірвати, щоб рятуватися від голодної смерті, більшовицькі експлуататори цілком грабують колгоспників із продуктів їхньої праці, виплачуючи їм по 200 грамів хліба за трудовдень, вони зіпхнули українське колгоспне селянство на дно нужди й страждань» [7, с.209].

Отже, українські націоналісти в 40-50-х рр. ХХ ст. у своїй діяльності рівною мірою дбали як про національне, так і про соціальне визволення українців. Політика ОУН в аграрному питанні передбачала наділення селян поміщицькою та колгоспною землею, всебічну підтримку зі сторони держави в першу чергу середніх приватних господарств, захист селян від економічної експлуатації як держави, так і земельних олігархів, різні форми власності на землю і не допущення формування земельних латифундій, які б ущемляли інтереси українців. Після окупації СРСР в 1944 р. західноукраїнських земель

ОУН-УПА сконцентрувала зусилля для спротиву запровадженню колгоспного устрою на селі та захисту українців від визиску їх радянською державною репресивною системою.

Список використаних джерел

1. Головний державний архів Служби безпеки України в Івано-Франківській області (ГДА СБУ в Івано-Франківській області). Ф 5. Спр.587. – 139 арк.
2. ГДА СБУ в Івано-Франківській області. Ф 5. Спр.658. – 351 арк.
3. ГДА СБУ в Івано-Франківській області. Ф 5. Спр.1047. – 154 арк.
4. Андрухів І.О., Француз А.Й. Правда історії. Станіславщина в умовах терору і репресій: 1939 – 1959 роки, історико-правовий аспект. Документи і матеріали / І.О. Андрухів, А.Й. Француз. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. – 448 с.
5. Власенко В. До чергової річниці створення УПА / В.Власенко. – Режим перегляду: <http://opir.info/2016/10/24/do-chergovoyi-richnitsi-stvorennya-upa/> (дата звернення 20.01.2017).
6. Книш З. Становлення ОУН / З.Книш. – К.: В-во ім. О.Теліги. 1994. – 128 с.
7. Малярчук О. Протистояння селянства, ОУН, УПА насильницькій колективізації західноукраїнського села / О.Малярчук // Галичина. – 2013. – Ч.24. – С.203-211.
8. Панченко В. Інтелектуали ОУН та воїни УПА: економічний націоналізм в теорії та практиці / В.Панченко. – Режим перегляду:<http://alexpol-institute.com.ua/novini/ekonomichni-doslidjennja/politekonomiya/intelektualy-oun-ta-voyiny-upa-ekonomichnyj-natsionalizm-v-teoriyi-ta-praktytsi/> (дата звернення 20.01.2017).
9. Папакін Г. Аграрна політика УПА на прикладі одного конкретного документа / Г.Папакін. - Режим перегляду: <http://incognita.day.kiev.ua/agrarna-politika-upa-na-prikladi-odnogo-konkretnogo-dokumenta.html> (дата звернення 26.03.2017).

10. Патриляк І. Протистояння українського визвольного руху нацистам та їх союзникам (1943 – 1944 рр.) / І.Патриляк // Українська друга світова: матеріали міжнародної наукової конференції до 70-ї річниці перемоги над нацизмом у Другій світовій війні (5 травня 2015 р., м. Київ). К.: К.І.С., 2015 – С.134-178.

11. Постанови III-го Надзвичайного Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в днях 21-25 серпня 1943 р. (Неповний текст) // Літопис УПА . Том 24. Ідея і чин. Орган Проводу ОУН, 1942 - 1946 – Режим перегляду: http://shron.chtyvo.org.ua/Litopys_UPA/Tom_24_Ideia_i_chyn_Orhan_provodu_OUN_1942-1946_Peredruk_pidpilnoho_zhurnalu.pdf (дата звернення 20.01.2017).

12. Прокоп М. Інформації та оцінки редактора / М.Прокоп // Літопис УПА . Том 24. Ідея і чин. Орган Проводу ОУН, 1942 - 1946 – Режим перегляду: http://shron.chtyvo.org.ua/Litopys_UPA/Tom_24_Ideia_i_chyn_Orhan_provodu_OUN_1942-1946_Peredruk_pidpilnoho_zhurnalu.pdf (дата звернення 20.01.2017).

13. Стефанюк Г. Соціальна парадигма діяльності ОУН (Б) у роки Другої світової війни / Г.Стефанюк // Галичина. – 2013. – Ч.24. – С.84-89.

Adamovych S. Agrarian issues in social policy of the OUN and UPA in 40–50-ies of the XX century. The agrarian question in social policy of the OUN and the UPA is analyzed in the article. The author proves that the Ukrainian nationalists in 40–50-ies of the XX century cared about social liberation of the peasants, were in favor of giving them the landlord and collective farm land, planned comprehensive support from the state, primarily of the medium-sized private farms. The OUN did not limit ownership of the land but allowed government intervention to prevent economic exploitation of the Ukrainian land landowners. After the occupation of the Western Ukraine by USSR in 1944 the UPA focused its efforts on the fight against the introduction of the collective farm system in the countryside.

Key words: Organization of the Ukrainian Nationalists (OUN), Ukrainian Insurgent Army (UPA), farmers, agricultural policy, individual farm, the Soviet power, collective farms.